

O KSIĄŻCE

Niniejsza praca bada narracje o Europie oraz strukturę odwołujących się do nich sfer publicznych. Analizując publicystykę polityczną w Polsce, Czechosłowacji i NRD, skupia się na mentalnych ramach nadawanych temu kontynentowi przez poszczególnych autorów. Bierze przy tym pod uwagę ograniczenia wolności wypowiedzi w dyktaturach socjalistycznych. Książka obejmuje ostatnią dekadę władzy komunistycznej od podpisania Aktu końcowego w Helsinkach w 1975 r. aż do wynegocjowanych rewolucji 1989 r. System władzy w tym okresie jest często opisywany w kategoriach umowy społecznej elit partyjnych oraz społeczeństwa. Praca koncentruje się na zachodnich państwach bloku wschodniego, gdzie liczne nieformalne kontakty z zachodnimi społeczeństwami przyspieszały transnarodowy transfer narracji oraz norm.

Autorzy wymyślali znaczenie Europy, tworząc narrację kulturowego i politycznego kształtu kontynentu. Zakreślali granice Europy i tworzyli kanon europejskich wartości, odwołując się do różnych ideałów, norm oraz kryteriów. Aby dogłębnie zająć się tym zagadnieniem, pod rozwagę wzięto legitymizującą funkcję narracji o Europie. Praca odkrywa mechanizmy samooceny i samoograniczenia, które stawały się istotne, gdy autorzy identyfikowali własne społeczeństwa z Europą. Dodatkowo bada ona narracje, które odwoływały się do takich terminów jak konstytuujący Europę „inny”. Dalsze pytania badawcze dotyczą szerszego kontekstu pisania o Europie. W jaki sposób własna tożsamość oraz tradycje wpływały na narracje różnych autorów o Europie? Jakich technik i praktyk używali oni, pisząc i publikując? Praca porusza także zagadnienie różnic pomiędzy intencjami autorów a skutkami ich działań.

Oddzieleni „żelazną kurtyną” zarówno pisarze podziemni, jak i oficjalni autorzy kształtowali narracje o Europie, dopasowując je do różnych kontekstów. Niezależni działacze na rzecz pokoju, którzy przewidywali koniec podziału Europy na dwa bloki militarne, rozwinęli własne narracje o pokoju, krytycznie oceniające propagandę pokoju państw socjalistycznych. Uważali, że trwały pokój musi obejmować także pokój wewnętrzny gwarantujący prawa człowieka

i obywatela. W warunkach dyktatur socjalistycznych mówili o prawach człowieka i demokracji jako o normach idealnych, ponieważ były one postrzegane jako „inne”. Co więcej, mówili o kulturowej przynależności narodów Europy Środkowej do cywilizacji europejskiej, przypisując kulturom narodowym charakter europejski. Zastanawiali się nad bogactwem Zachodu i traktowali demokrację oraz gospodarkę rynkową jako konieczne warunki dobrobytu i wyższego standardu życia.

Partia komunistyczna legitymizowała swoją władzę, odwołując się do dyskursu nacjonalistycznego. Jasne umieszczenie debat w ramach narodowych pasowało do narodowych podziałów sfer oficjalnych w państwach socjalistycznych. Podziały te wpływały także ograniczająco na kontakty ponadgraniczne. Kontrola partyjna nad pracownikami redakcji oraz cenzura w oficjalnych gazetach zapewniały zgodność zakresu informacji z dyskursem partyjnym. W swojej propagandzie pokoju partie komunistyczne odwoływały się do „powojennego porządku w Europie”, „nienaruszalności granic” i „nieingerowania w sprawy wewnętrzne”. Razem z „pokojową koegzystencją” oraz „bezpieczeństwem i współpracą w Europie” owe narracje umacniały trwanie rządów socjalistycznych w Europie Środkowej. W przeciwieństwie do tego opozycja uważała, że oficjalne rozumienie pokoju jest ograniczone. Twierdziła, że opisuje ono wyłącznie nieobecność wojny pomiędzy państwami, podczas gdy władze w tym samym czasie uciskają własne społeczeństwa. W swojej krytyce opozycja przyjmowała i przeformułowywała narracje o pokoju europejskim, dokonując w ten sposób transferu narracji pomiędzy pisarzami podziemnymi a oficjalnymi dziennikarzami.

Transfer narracji o Europie jest analizowany z jednej strony we wszystkich podzielonych sferach publicznych państw socjalistycznych z uwzględnieniem właściwego kontekstu narodowego. Z drugiej strony, praca zajmuje się nurtami komunikacji ponad granicami państw oraz bloków. Nie odnosi się do z góry określonego, normatywnego rozumienia Europy. Zamiast tego analizuje różnorodność narracji o Europie w kontekście współczesnym.

Praca opiera się na publikacjach podziemnych polskich, czechosłowackich i wschodnioniemieckich dysydentów oraz na oficjalnych czasopismach „Polityka” (Warszawa), „Tvorba” (Praga) i „horizont” (Berlin Wschodni). Korpus źródeł zawiera teksty, które przypisują Europie znaczenie wychodzące poza to wynikające z jej położenia geograficznego. Oprócz opublikowanych tekstów zbadano źródła dotyczące planów propagandowych oraz cenzury państwowej. Wywiady z autorami umożliwiły wgląd w praktyki technik publikowania w warunkach dyktatur socjalistycznych.

Wywód prowadzony jest zgodnie ze strukturą sfer publicznych w państwach socjalistycznych. W rozdziale otwierającym omówiono rolę prasy oficjalnej w państwach socjalistycznych oraz mechanizmy oficjalnej kontroli prasy. Kolejny rozdział wskazuje, w jaki sposób działacze partii komunistycznych mówili o „europejskim ładzie pokojowym” i jak próbowali promować własną Europę „bezpieczeństwa i współpracy”. Następny rozdział omawia dokładnie

narracje o Europie pokoju, wolności i praw człowieka, które reprezentowali podziemni intelektualiści. Odwoływali się oni do zachodnich norm oraz zrównywali pojęcie Europy z cywilizacją zachodnią. Ostatni rozdział opisuje, w jaki sposób oficjalni autorzy przejmowali narracje z prasy podziemnej w okresie kryzysu władzy socjalistycznej.

Z pracy wynika konkluzja, że w ostatnich latach istnienia państw socjalistycznych podziemne narracje o Europie przenikały z prasy drugiego obiegu do oficjalnych mediów. Wychodząc z relatywnie zamkniętego kręgu dysydentów i opozycjonistów, przedostawały się do obszarów, które formalnie były zdominowane przez oficjalnych przedstawicieli władzy. W wyniku tego ambiwalentne narracje o Europie pojawiły się na pograniczu między zmniejszającą się sferą reprezentacji władzy socjalistycznej a publikacjami drugiego obiegu. Jeszcze przed jesienią 1989 r. doszło do zmian strukturalnych w socjalistycznej sferze publicznej.

W okresie kryzysu oficjalni autorzy czasopism politycznych i kulturalnych przeorientowali i zaadaptowali niekomunistyczne narracje. Ten proces był przyspieszony zarówno przez wysiłki opozycji, by dotrzeć do szerszej publiczności, jak i gotowość oficjalnych autorów do zaadaptowania i przeformułowania narracji drugoobiegowych. Ukryte znaczenie narodu ułatwiło debatowanie o Europie pomiędzy oficjalnymi i podziemnymi pisarzami w ramach społeczeństw środkowoeuropejskich.

Niektórzy oficjalni autorzy nie tylko czytali podziemne czasopisma, ale także utrzymywali bezpośredni kontakt z podziemnymi intelektualistami. Ich motywy pozostają natomiast niejasne w odniesieniu do kwestii, czy zamierzali stabilizować czy podminowywać panowanie socjalistyczne. Mamy jednak dowody na istnienie motywów osobistych, by rzucić wyzwanie ograniczeniom wolności wypowiedzi i by poszerzać możliwości własnego działania.

Znaczenie przypisywane narodowi spowodowało bardziej kontynuację niż zmianę w środkowoeuropejskich narracjach o Europie po 1989 r. Legitymizacja narodowa władzy i wykluczające narracje o kulturze europejskiej przetrwały załamanie się panowania socjalistycznego. Po dojściu dysydentów do władzy w 1989 i 1990 r. wykorzystali oni mobilizującą siłę odwołań do Europy i powiązali swój program polityczny „powrotu do Europy” z regionalnymi narracjami o Europie, o których dyskutowali przed 1989 r. Gdy intelektualiści środkowoeuropejscy debatowali publicznie nad rozszerzeniem Unii Europejskiej poprzez odwołania historyczne, zarówno transfer między Zachodem i Wschodem, jak i tradycje regionalne miały wpływ na podejście środkowych Europejczyków do integracji europejskiej.

Tłumaczył Dominik Pick